

„A szemét előnthesi a horizontot, elboríthatja a tárgyakat, eltorlaszolhatja az utcát, a kilátást, de nem lepheti el az embert, ha az bármivel túl tud emelkedni rajta. Ha a roncstelepen megterem az emberség, és nem adja meg magát a szellem, akkor a szemét nem eszi meg az embert.”

Losonczy Ágnes

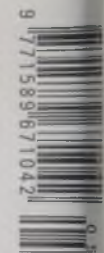
Fotó: Darvas János

TÁRSADALOMKRITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

egyenlítő

I. évfolyam, 5-6. szám

2003. december

590 Ft

Keletről jöttek a mórok, Észak-Afrikán át Spanyolországig vonultak és fordultak a keresztény vallás és tárgyai ellen. Hadi diadalaik útját felégetett keresztény templomok romjai jelezték, indulatuk áldozatává lettek a tárgyak is. Előretörésük során, terjeszkedésük útján civilizációjuk nemcsak a filozófiát, az orvostudományt hozta az iszlám nagy kultúrájából, hanem építészeti csodáikból is annyit – mecseteket, palotákat, függőkerteket –, hogy a keresztény spanyoloknak, győzelmük és az arabok kiűzése, maradványaik lerombolása után, máig maradt még csodálni való. A vallásháborúnak hirdetett területszerző háborúk is taroltak.

Nem kellett iszlám vagy pogány harcos a keresztény templomok felégetéséhez, szent tárgyaik elpusztításához. A keresztény vallás meghasadása többször is, de különösen Európa vallásháborúi idején, a protestánsok és katolikusok harca, egymás templomainak, híveinek és papjainak pusztítása, az egyházi tárgyak tömeges megsemmisítése felért a tatár vagy török dúlással. A katolikusok az eretnekeket és templomaikat pusztították, a protestálók, a reformátorok a „hamis bálványoktól”, fölös cico máktól szabadították meg a templomokat, puritán szellemük és hitük szerint (a „*Ne csinálj magadnak faragott képet!*” parancsolatát teljesítve). A több helyen diadalmaskodó katolikus válasz nemcsak felelt a reformátusok tetteire, hanem – mivel hatalmas düh fordult az eretnokség ellen – szörnyű kínzások mellett, kerékbe tört, elevenen megnyúzott, máglyán elégetett protestáló papokat szabadítottak meg az eretnokség bűnétől. Az életben maradottakat gályapadhoz láncolták, templomaikat felégették vagy visszafoglalták. Egyik keresztény vallás hithű fanatikusa sem maradt adós a gyűlölt, eltévelyedettnek látott másik keresztény vallás fanatikus tetteiért. – II. Já-

nos Pál pápa a 2000. év fordulóján első volt az egyházfők közül, aki történelmi felelősséget vállalt a katolikus egyház emberpusztító vétkeiért, átérezte és nyilvánosan megvallotta azokat. Okkal kérte az Úristen bocsánatát az inkvizíció tetteiért, eretnekek, reformátusok és más vallásúak megkínóztatásáért, kegyetlen üldözésükért.

A keresztény egyház papjai a gyarmatosítók mellett az „igazi fehér civilizáció” érdekében léptek fel erőszakos térítéssel. A pogányok lelkét meg kellett menteni, megkeresztelésükkel, pogány hitük tárgyainak elégetésével megszabadítani őket saját isteneiktől, tehát saját istentelenségüktől. Pusztították ezért a természeti – korábban primitívnek mondott – népek isteneit, bálványait is, hogy a pogányságot is együtt pusztítsák el velük.

Csak a 19. század látta meg először az üldözött pogány tárgyakban az emberi kultúra remekeit, és a 20. század kezdte el óvni ezeket, törekedett szervezett összegyűjtésükre, múzeumi elhelyezésükre. Így jöttek létre az antropológiai múzeumok, nagy világgyűjtemények etnográfiai részlegeinek különleges kincsei – hogy ami még megmaradt, azt védetté és mindenkire számára láthatóvá tegyék.

Gondolnánk, hogy ha a vallásháborúk és a hit fanatikusai ennyi kint és pusztulást hoztak a világra, talán a szekularizálás megszabadíthat a vallási türelmetlenségtől, az egyedül üdvözítőnek hitt út másokra erőltetésétől, a pusztító hatalomakarástól. Új szabadságot hoz, türelmet, belátást teremt, és az emberi élet és érték védelmét általánossá teszi. Ezzel szemben a vallástagadó eszmék – bármennyire racionális fogantatásúak voltak is – fanatizmusa elérte a vallásos fanatikusok gyűlöletszintjét, náluk sem állt meg a pusztítás, ahogy nem torpant meg magabiztosságuk sem saját hitük egyedüli igazságának harcos képviselőiben. Ha a hatalom indulata – és biztonságérzetük – ezt kívánta, túltettek a középkori pusztítások borzalmain. A társadalmi eszmékkel fűtötten rombolták a régit, és építették az új fanatizmus emlékműveit. Akár az

Ész istennő, a forradalmi szabadság jelképe, vagy a kiválasztott nemzet, kiválasztott felsőbbrendű fajta, vagy a kiválasztott osztály harcos igazsága nevében. A huszadik századbeli új fanatizmusok, eszmék alapján totális rendszereket építettek fel, katonai hatalommal szerveződve (nemzetiszocializmus, a sztálinizmus, a pol-potizmus). Korábbi századokhoz hasonlóan, kezükben a fejlett technika eszközeivel, ember- és tárgypusztításukban túltettek a korábbi kézműves pusztítások lassúságán, az egyszerű „csupán” egy embert emészthető tűz hatását megsokszorozták. A lassú egyedi gyilkolásokat felgyorsítva tömeggyilkolássá fejlesztették, ebben is használták és bizonyították a technika és szervezetség fölényét. Egymás után jönnek, egymás ellen is fordulnak.

A pusztítás nagy happeningjéről legutóbb Hrabal így írt: *.... mert az ember számára nem létezik nagyobb gyönyörűség, mint az, ha istenigazában begerjed és rosszat cselekedhet a nagy történelem nevében... és a mennyeket senki nem őrzi...micso-da gyönyörűség, ha az ember cselekvő alanya lehet a tűz, a vér és a nemi erőszak édes apokalipszisének, mert mindez meg van engedve...*” – idézi Hantát, aki mosolygott...²

Bár nem pusztították el Magyarországon a kommün idején, 1919-ben a kastélyokban összehordott műtárgyakat, de a jelenségről és a tárgyak új látványáról így ír Esterházy³: *„Két szobába hordták össze a kastélyban található valamennyi műkincset. Mégis, amikor ott álltam ezen minden szív nélkül egybehordott tárgyak előtt, amelyek úgy feküdtek egy tömegben, akár egy nagy rakás szén, együtt elválaszthatatlanul, megszűnve egyes tárgy-nak lenni, mert megszűnt a történetük, ki lettek ragadva önnön idejükből s terükből, önnön struktúrájukból és mintegy visszaböfögve, visszaokádvá kerültek új helyükre – nos ekkor láttam először, mi lehet undorító a sokban, amikor a sok nem kápráztató gazdagság, hanem émelyítő hányadék kastélyom közepén. Akkor megérteni véltem a vörösöket: ők nyilván ezt mindig így látták, mindig struktúrájukból*

kivette, mert hisz nem is ismerték a struktúráját.”

A Szovjetunióban történt, ahol sok kolostor, templom, kegyhely szenvedte meg a bolsevizmust a forradalom idején, de még hosszú idővel az után is, a hetvenes években is viselték a nyomát a pusztító türelmetlenségnek, ikonégetésre – autodaféra – készült egy buzgó szovjet párttitkár Szovjet-Karéliában. Begyűjtette az ősi ikonokat, hogy nyilvánosan, a főtéren tűzre vesse azokat. Ennek a tűznek kellett volna hirdetnie a kommunizmusnak a vallások és az egyházak fölött bekövetkezett diadalát. A környék ősrégi fatemplomainak tábla-festményeit mind a főtérre hordatta: szerencsére aggódó értelmiségeknek, művészettörténészeknek sikerült a központon keresztül beavatkozni a helyi „túlkapás” ellen. Sikerült megvédeni és felvásárolni a már egyébként is erősen megfogyatkozott, pótolhatatlan értékű tárgyi emlékeket.

Hrabal, aki hosszú ideig egy könyvzúzdában dolgozott, a bezúzásra ítélt könyvekről ír:

„Gyengéd melankolikus apokalipszis... mondta a doktor, és az arca ragyogott... most a saját sorsunkon érthetjük meg mindazokat a forradalmakat, amelyek az összes kultúrát érték, csak éppen abban van szerencsénk, hogy minket nem likvidáltak fizikailag, mint ahogyan a könyveket likvidálják, nézze tíz-tizenkét csomagot pakolok össze naponta, mindent, ami már nem megfelelő, de az én garázsomban magzatelhajtás is előfordul, vannak itt könyvek, amiknek összes megjelent példányát ideszállították, amiket soha senki sem olvasott, ezek a könyvek aprószentek napját ünneplik itt, a halott gyermekek ünnepét. ...hiába olyan korban élünk, amely szégyelli a múltat, mint az olyan lány, aki elégeti szerelmes leveleit, mert nem ahhoz a férjhez megy férjhez, aki neki azokat a szép leveleket írta... És én jelen vagyok ennél, minden az én kezemen megy át... igazság szerint nekem fizetni kellene ezért az állásért.”⁴

Önkéntes tűzáldozatként hordták a firenzeiek Savonarola, a lánglelkű prédikátor szónoklatai hatá-

sára máglyája lángjára az értékeit. Nemcsak a hiúság ékeit, hanem könyveket, festményeket is, erkölcsi romlottságuk bizonyítékait – üdvözülésük érdekében.

Máglyára vagy zúzdára ítélt, elítélt könyvek „másképp gondolkodásuk” miatt váltak tiltottá. A szellem termékeinek égetése, a könyvek bezúzása végigkíséri a civilizációt, illetve azt, amit civilizációnak tartanak. (Könyvégetés a náci szellem érvényesítéséért, könyvzúzdák az osztályharc érdekében működtek.) A közös a betiltott szellem volt, a vétkes tárgyak, vétkes eszmék megsemmisítése.

A tárgy elpusztításával a szellem akarják megölni, és ha lehet, örökre megakadályozni a megújulás lehetőségét is. Lommá, szemétté, hamuvá tenni rítussal vagy rítus nélkül. Látványosan, megfélemlítően.

Mindenféle fanatizmusnak, barbarizmusnak tárgyi emlékek számlálhatatlan remekei estek áldozatul. Olyan alkotások, amelyek emberi teljesítményben és értékben pótolhatatlanul megsemmisültek. A pusztítók hol a civilizáció áldáshozóként léptek fel, hol a legszentebb hit védelmében, hol az emberi romlottság elpusztítását tűzték zászlajukra, de mindig övék volt az erkölcsi fölény, az emberi nem megmentésének tudata, hogy amit tettek, a tisztaság nevében, a magasabb rendű eszme érdekében tettek: ezért gyilkoltak, romboltak, indítottak háborúkat.

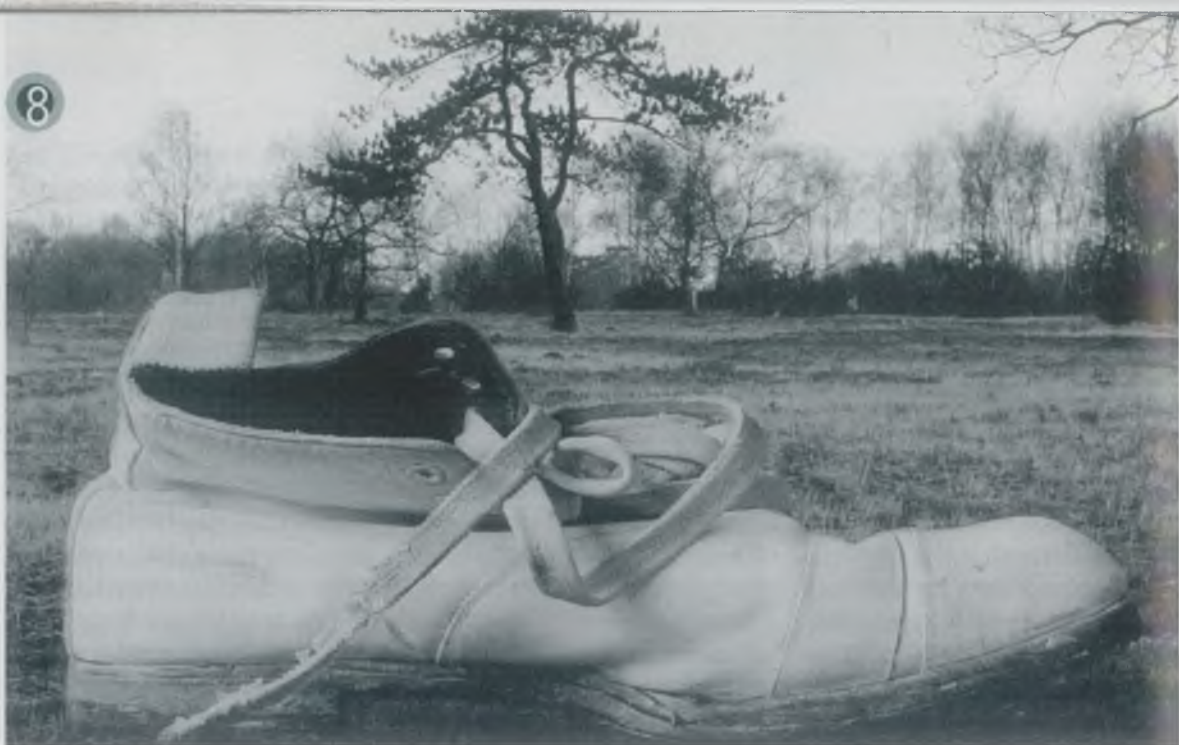
Még eleven a seb a világon és az emberek emlékezetében is, a tér sebe: New Yorkban a Világkereskedelmi Központ tornyainak lerobbantása. Az ördögien kimódolt tett Amerika szimbólumát robbantja és ropantaná össze. A tornyok leomlása a világhatalom jelképeinek, szimbolikus megtörésének, megsemmisítésének aktusa volt. A New York-i szeptember tizenegyedike is a történelmi fanatizmus pusztító sorozatához tartozik. A legújabb technika, a legpontosabb időzítés, a leghatásosabb közlése a terrornak a kettős robbantás. A szimbólum félelemkeltő pusztítása. Ezek égtek el a gyűlölet kicsapó lángjaiban. Mint a történelemben annyiszor, ár-

tatlan emberek ellenállás és válaszlehetőség nélkül válnak áldozatokká. Szakrális rítus a saját hittel igazolt rombolás. Gyilkolás az egyedül uralkodó megalázó megalázásáért, a gyűlölt Amerika világa ellen.

A pusztító láng tartós láng. Eddig is, és féltő, ezután is, minden feltámadt hit, új eszme, új fanatizmus meggyújtja a maga máglyáját. Az emésztő tűz minden hitben nemcsak pusztít, tisztít is. Értelme is, varázsa is ebből ered. Az ol-táron az ember, az élőlény, a tárgy, ha elég, az ég felé emelkedő füstté válva ősi áldozathozatal. Aki pedig meggyújtotta, az mindig tisztító-tűznek mondta.

Egyezmények – és akik fölé vagy alá, illetve kívül helyezik magukat

A szörnyé és szörnyűvé vált eszmékkel szemben mindig felkeltek emberi ellenerők. Az ember- és tárgypusztítással szemben is. Most csak a tárgyról szólva, a 19. század felismerte, hogy mekkora értékeket pusztítottak el eddig sokfajta gyűlöletből, de csak a 20. század rendelkezett annyi emberi belátással – és új tapasztalattal –, s hozzá nemzetközi intézményekkel is, hogy bár visszafelé már menthetetlen, ami elpusztult, még mindig feladat megvédeni azt, ami maradt, hiszen maradt még mindig elég pusztítási szándék is. Az emberi kultúrák kincseinek közös óvására hozta létre az UNESCO az egyezményt a „Világörökség Kincseinek” mindenkire kötelező megőrzéséről, pusztítási tilalmáról. (Hogy legutóbb a talibánok a védett ősi Buddha-sziklaszobrokat mégis felrobbantották, ez a döntések bizony korlátozott hatását mutatja.) Ez az értékvédő kezdeményezés az egymás elleni gyűlölet pusztító szándéka fölé akart volna emelkedni a közös megegyezéssel. A világorökség kincseit védené ez a nemzetközi egyezmény megerősített közös rendelet. Csak a világ itt is megvasadt, mint másban is. Vanak, akik kitalálják, kezdeményezik és megvalósítják az egyezményt, nemzetközi együttműködésben bíznak. És vannak, akik kivonják ma-

gukat, nem fogadják el, hogy rájuk is ugyanaz vonatkozzék, mint másokra. Kivonja magát: a legnagyobb hatalom, amelyik nem tűri el a más kontrollját: Amerika nem vesz részt se a környezetvédelmi egyezményben, se a „Háborús bűnösök kiadásának nemzetközi törvényszéke” munkájában. A másik oldalon pedig nem fogadják el azok, akiknek nincs hatalmuk, akik úgy vélik, kiszorulnak minden döntéshozatalból, ezért szemben állnak minden nemzetközi intézménnyel, következesképpen semmi megállapodást, amiből kimaradtak, nem tartanak magukra nézve kötelezőnek. Kivonja magát az, aki minden felül és az, aki minden kívül – alul – helyezi el magát.

A magánélet szelíd tárgyvesztése.

A tárgy kiüresedése.

A tárgyak lélekvesztése

Nemcsak a történelem foszthatja meg erőszakkal a tárgyakat a lélektől, hanem a személyes idő, a változás, a másik halála, az oldások és kötések váltakozásai, hűtlenség korábbi önmagukhoz, a múltak titkolása vagy egy újonnan megtalált hűség a korábbi tárgyakhoz-emberrekhez való hűséggel szemben.

A tárgyak ellomosodása akkor is bekövetkezik, amikor elvesztik élő kapcsolataikat, kacattá, fölöslegessé válnak. Akkor történik meg, ha a tárgy elveszti jelentőségét, vagy ha megfosztják tőle. Ha kihal mö-

güle az érzélem, vagy ha kivész belőle az öröm. Ha kiüresedik az a viszony, amelynek tárgyi kísérelője, kifejezője volt.

Ez történik, ha valaki hagyatékát rendezik el. Ha bevégeződött szerelem tárgyai üressé válnak. Ha válással végeződött házasság rossz emlékü tárgyaitól szabadulni akarnak. Ha tárgyak jelentése kompromittáló lehet. Ha csalódás után, aki csalódott, mindenképpen szabadulni akar kínos tárgyi emlékektől. És így tovább.

Aki felnőtt szembekerül hagyaték rendezésével, gyakran találhat olyan értelmetlennek látszó tárgyakat, amelyeknek csak az adja a fontosságát, hogy egy életen át rejtette, őrizte ezeket valaki. Saját magának, titkos fiókokban, s mindig felidézhetett általuk valamit, amire fontos volt emlékeznie. Nem a tárgy, hanem az Emlékhez kötöttsége adta a fontosságát. Az átszellemiesített tárgy a lélekadó halála után már senki számára nem mond semmit. A rejtegetett értékből – ha nincs transzformálható, használható vagy eladható érték benne – értelmetlen kacat lesz, szemétté, tűzbe való. A tárgy, ami halott lelket viselt, lelketlenné válik.

Más értelmet is kaphat olyan tárgy, ami használója halála után is fontos marad, mert személyes kötődésük fennmaradt. A tárgy megszemélyesedik. Kedves halottat kedves tárgya használata tovább is életben tartja. Feltámasztja az eltávozott szokását, ta-

pinthatóvá teszi az emléket. Majd a következő generáció dobja ki a fölösleges, ócska holmit, ha már se emlék, se kötöttség nem tapad hozzá, amikor már az utolsó élő emlékezetét is elvesztette.

Ahogy kacattá válnak a kiürült kapcsolatból maradt emlékek, az elmúlt szerelem relikviái, az érzelműktől kiürült tárgyak, sose kapják vissza hajdani értéküket. Funkciójuk értelme az érzélem kihunyásával megszűnt. Különösen, ha a sértett emlékezete az őrzött tárgyakon vezetheti le azt a bosszút, amit az indulat okozója érdemelt volna, de nem kapott meg.

A tárgyak túlnőhetnek funkcionális használatukon, nemcsak azt fejezik ki, amit szolgálnak, hanem magukba szívnek és kifejeznek viszonyokat, kapcsolatokat. Létezésük eseményekhez, emberekhez, viszonyokhoz fűződik. Átveszik az emlékek őrzését is, és megtestesülhet egy esemény vagy egy ember, egy viszony bennük, amelyekhez kötődött. Kézbevétele újra felidézi és átélhetővé teszi, ami elmúlt. A tárgy események sorában vesz részt, a tárgyba emlékek raktározódnak pusztán funkciójuk mellé, többet jelentenek, mint a használati értelme, mást, mint a külsőt meghatározó anyaguk tárgyi minősége.

Mi az ócska, mikor szebb az új? Hagyományos keretek között a hagyományos magatartás, hogy „nem dobunk ki semmit”, sok régi holmi a padlásra marad. Sok ócskaságot lecserélnek újra, vagy szebbre, vagy

jobbra, vagy érdekesebbre. A falusi vagy városi padláson pedig értékek lehetnek. Amikor megveszik az első villanyvasalót, a vas felkerül a használatlan holmik közé. A rézüstöt lecserélik a műanyag habverőre. A rézmoszarat a villanydarálóra. A régi háziszőtttest a nejlonszipkére. Az üvegre festett ikont színes képnymatra. Ebből néha van visszaút. Az elavult tárgyak, ha meghúzódnak a padlásokon mint „régii vacakok”, gyűjtőknek, felvásárlóknak, felhajtóknak gazdag terepet jelenthetnek, még levarázsolhatják a padlásról a háziaknak már értéktelen holmik. Aztán elkerülnek az értéket ismerő gyűjtők, kereskedők kezébe, olykor egészen a belvárosi méregdrága üzletekig, ahol vastag pénztárcájú külföldiek meg tudják fizetni ezeket, nosztalgiajukat táplálni a régi, kelet-európai tárgyak és élet iránt. Így lehet tárgyi feltámadása a lomból elővarázsolta értéktárgyaknak.

Továbblépve: a kultusztárgyak fanatikus harcokból következő elpusztítása és halála, a tárgyak „természetes halála” – vagy az emlékeket sugalló tárgy jelentésének megszűnése az érzelmi kiürülés miatt – mást jelent a tárgy és a társadalom viszonyában, mint a legújabb kori ipari társadalom termelési versenyéből és a tárgyak mennyiségi hárszájából következő gyors elévülés és a szeméthalmok növekvő mennyisége. A 20–21. század tárgyainak szemétté válásával nézünk szembe.

Túlpörgetett termelés, pazarló, mohó fogyasztás

A 20–21. században fő témánk a túlpörgetett termelés, a mohó és pazarló fogyasztás, ami az alig kezelhető hatalmas mennyiségű szemét, roncs, lom, hulladék felgyülemléséhez vezet.⁵ Ma a statisztikai adatok szerint mintegy tízezerre teszik az egy háztartásban használatos tárgyak számát a hagyományos, paraszti otthon 400-500 tárgyával szemben. A tömérdek tárgy egy része gyorsan romlik, elévül. Át kell adni helyüket az újonnan készült tárgyaknak. Továbbadják a korábban használt javakat, azok „köz

alatti” áruvá válnak, leadják vagy kidobják őket, a lomok közé kerülnek, szemétté válhatnak, roncsstelepen találnak végső menedéket. Nem csak azért, mert funkciójukat veszítették vagy elöregedtek, hanem mert napvilágra jött valami új, ami tetszetősebb, divatosabb, jobbnak ígérkezik – ha nem is mindig biztosan jobb –, s az kerül a korábbi tárgy helyébe.

A gyors, pazarló fogyasztás következtében megunt, leváltott, fölöslegessé nyilvánított tárgyakkal zsúfolódik teli a világ, amelyektől meg kell szabadulni, amiket el kell tüntetni a szem elől. Óriási termék-tömeg hatalmas mennyiségű hulladékot teremt. Forgatja a jóléti gazdaság társadalmi tárgyainak anyagcseréjét, a végtermékig, a szeméttig.

A felpörgetett fogyasztás serkenti a termelést, a gazdaságot, a kereskedelmet, a reklámpart, foglalkoztatja a tervezőket, mérnököket, munkásokat. Újító elmék serege dolgozik a változtatásokon, jobbításokon, hatékonyabb technológián, sikeresebben működő eszközökön. Emberek serege dolgozik a szolgáltatás különböző ágaiban, hogy hogyan lehet az új cikket jobbakká, vonzóbbakká tenni, több vásárlónak eladni, szélesebb kör fogyasztására alkalmassá tenni. A tárgyvonzás specialistái, a társadalom-lélektan ismerői a termelés részesévé válnak, mivel nemcsak termelni kell „jobbat”, hanem el is kell tudni adni azt, vagy elhitetni, hogy jobb, mint az előző. A reklámhadviselés technikája már-már stratégiai iparrá változik.

A költségszámításokba – s természetesen az árba is – jelentős tétellel kerülnek be a marketing és a reklám költségei, mivel az nyer, aki meg tudja fogni a legtöbb vásárlót, aki állja a versenyt a fogyasztásban. Akkor lehet fenntartani, sőt növelni a termelés színvonalát. A piackutatónak/marketingesnek nemcsak azokat a vágyakat kell felismernie, amelyek most kielégíthetőek, hanem azokat is, amelyek most kell majd felkelteni.

A tárgyak vonzerejének kidolgozásában – régen tudott tény – a tárgy szimbolikus jelentésének kü-

lönleges szerepe van. Nevezetesen annak, hogy használata vagy fogyasztása mennyire erősítheti meg használójának társadalmi helyzetét – innen a „státuszszimbólum” elnevezés –, hogy az élethez, a ranghoz, a megjelenéshez, a fiatalsághoz, az önprezentációhoz, a társadalmi jelenlétéhez mennyire tartozik hozzá – szinte kötelezően – annak birtoklása, s hogy felhasználója minél előbb, másokat megelőzve juthasson hozzá. A lépéstartás jele, hogy a legújabb fétisnek reklámozott tárgyért hozzák meg a pénzáldozatot.

A tárgyak „genetikájába” betervezik az elavulásuk idejét is, a használat időbeli korlátait is, ne hogy túlságosan tartósak legyenek, hogy a termelés fenntartása érdekében kiszámított időben következzenek be az elavulás és a csereszüksége. Itt kezdődik a tárgyak lecsúszása a társadalmi lejtőn. Még ha épen őrzi is eredeti funkcióját a tárgy, ha már látszik rajta a „régii” bélyege: tavalyi, elavult, divatjamúlt, és ott az új, ami inkább megfelel használója társadalmi státusának, vagy legalábbis az odartartozás látszatát bizonyítja, fontossá teszi a kínált tárgy birtokba vételét.

A felgyorsult termelés a használatlanná vált, egykor vágyott tárgyak gyors hanyatlásához, szemétté, ronccsá, lommá válásához vezet. Messze került a racionalitás a fogyasztástól, a szükségletre termeléstől, ami azt herdálja, amiből él, és abból él, hogy hogyan tudja pörgetni a gazdaságot, hogy gyorsan fogyaszts nagy mennyiséget – használ, pusztít, hogy újat, „jobbat” termelhessen. A szükség nem elég, mohósággal kell újramanipulálni.

Így növekszik a lecserélt, megunt, kivénhedt, fölöslegessé vált tárgyak világa/halmaza, egyre nagyobb a tömege aszerint, ahogyan a verseny diktálja a felfokozott termelést fenntartó fogyasztás kényszerét. A versenyt a termelésben, a versenyt a fogyasztók között.

Fétisből megunt tárgy, megunt tárgyból másodrendű áru, másodrendű áruból hulladék, hulladékból szemét, a szeméttel pedig valamit kezdeni kell.

Gyorsan elhasznált tárgyak, gyorsan elhasznált viszonyok

Az „Új” sürgető megszerzésének vágya nemcsak tárgyi eredetű kielégületlenségből táplálkozik, de az új tárgyban keres beteljesülést is. Ezért válik gyakran szinte hisztérikussá a tárgyak – a rajongás tárgyainak – és a divatoknak a cserélgetése is. A csere megkívánja a szinte állandó izgalmi állapot fenntartását. Ezt fejezik ki és tükrözik a reklámok, a gyors klipváltások, a hadaró beszédmód, az izgatott és izgatott váltások gyors ritmussal pergő hatásvadászata. Nem áll meg viszont a tárgyak gyors cseréjénél.

Ahogy a tárgyak magukra vesznek emberi viszonyokat, mintha elhinnék, hogy a tárgy pótolhatja az emberi hiányokat a viszonyokban, talán még a személyiségben is. A kielégültség hajszolása a tárgyak gyors leváltásában emberi karakterré, sőt tömegesen jellemző karakterré válhat, és átragadhat másra is. Áthatja a kapcsolatok más rendszereit is. A gyors megszabulás korábbi kedves, már megunt tárgytól, könnyű oldását mutatja néha nehéz kötöttségeknek. Gyors változásokat, gyors oldásokat láthatunk kapcsolatokban, gyorsan leváltott, elhagyott, elfeledett, elfedett nézetekben is, gyorsan cserélt foglalatosságokban. Szinte rutinszerű technikává válik

a gyors csere. Az állandósított és újragenerált hiányérzet új kapaszkodók felé, új dolgok kereséséhez visz. A soha ki és meg nem elégedés hajtja a lihegést az új felé, pedig az elégedettség „bent”, és nem „kint” van, ahhoz a külső tárgyi világ még kapaszkodónak sem elég.

A mi újkapitalizmusunk polaritása

Hozzánk is elérkezett a tárgyak áramlási szabadságának feltétele, a nyitottság, az áruk áramlása, a hiánygazdaság idején vágyott kínálati piac elképesztő gazdagsága. A fogyasztói társadalom szabadságának alapja és kötelme, a pazarló fogyasztás ideje. A már „megvalósult kapitalizmus” bekövetkezett tényei elég világos választ adtak arra, hogy kiknek is adott ez a fogyasztói szabadság, és hol vannak átléphetetlen társadalmi korlátai. A hiánygazdaság társadalmi megszűnt, miközben a szűkösség továbbra is úr, és nemcsak a szegényeknél gond a mindennapi életvitel, a lakás fenntartása, az evés, a gyerekek iskoláztatása. A polaritás egyre élesebb, míg az élet egyszerű fenntartása ma még a többség gondja, a módosabb rétegeknél „fent” közben eluralkodott a tárgyak eddig nem ismert pazarlása és a presztízs vezérelte tárgyhasz-

nálati mód. Látni lehet minden napjainkban a tárgyak útját lefelé, féltisztól a roncstelepig, a presztízstárgy mutogatásától a szemételepig. Ez az út a társadalmi hierarchia lépcsőjén lefelé vezet, a társadalmi lejtő aljáig. Ez a tárgyak karrierjének útja lefelé, a „döngéstől” a roncstelepig.

Szociológiai útkövetés: a tárgy útja a szemétig – és tovább

Óriási a szemét mennyisége. Az óriási terméktömeg hatalmas mennyiségű hulladékot termel. Serkenti a gazdag jóléti társadalom anyagcseréjét. Amikor először használator kívül helyezik s halálra ítélve kidobják, a végső befejezés előtt még van egy vagy több élete. Az első osztályú tárgy útja első fogyasztójától megy tovább, míg teljesen szemétté, használhatatlan ronccsá válik, és végleg elenyészik a szemét- vagy roncstelepen.

Gördül a szemét a társadalom lejtőjén lefelé. Olykor gördül, máskor zuhan, osztályokon, rendeken, rétegeken lefelé. Óceánt repül át, földrészek szakadékait szeli át, de a végső használhatatlanság, a teljes megsemmisülés előtt még van élete. Gazdagtól szegényig, gazdag országtól szegény országokig, átívelve földrészekben. Veszélyes hulladékként hasznót már csak a legszegé-

nyebb, de ügyes kezű ázsiaiaknak hoz. Nálunk a kukában kutatva, ott számítógépekből veszélyes úton szedik ki az értéket az újjguberálók.

Kié a szemét?

A történetet egy hajléktalanszálló vezetője mondta el, nagyszerű ember, maga is egy időre a hajléktalancok életét élte, hogy jobban megértse őket. *Kukázni kezdett tanulni ő is. Jószívvel voltak iránta a többiek, ezért „jó helyet” kapott az elosztásnál: a Rózsadombot. Este a kukázás ideje, amikor már a kerítés előtt a szemét. Ő nyakig a kukában kotorászik, amikor nyílik az automatikus kapu, kijön egy hatalmas Audi. Az autó megáll, az Audiból kiszáll a megdöbben vezető, és birkózni kezd vele és a kukával:*

– Menjen innen! Hagyja! Ez az én szemetem!

Miket is dobnak ki? Először az ételt. Az étel kidobása, a kenyér pazarlása, a maradék, ami még ehető – a háztartási hulladékba sok még fogyasztható élelem és érték kerül. Gyerekoromban a vidékünkön tilos volt kenyeret vagy ételt kidobni. Nemcsak azért, mert a kenyér az élet és szentség, hanem mert sok az éhező, és a pazarlás embertelen. Valakit meg lehetne vele az éhezéstől menteni. Napjainkban „jobb”, értsd gazdagabb utcákban annyi étel kerül a kukába, hogy egy indiai falu megélne egy hétig egy budai utca maradékaiból, de jól járna vele valamelyik Borsod megyei falu is.

A hagyományos társadalom ismeri a hulladékot – ahogy a természet sem. Mindent felhasznál valamire. Ami már nem használható arra, amire készült, azt se dobják el: „jó lesz ez még akármire”. A lefelé gördülő tárgyak csaknem a családon vagy legalábbis a háztartáson belül maradtak. A tartósság volt a fontos: bútorban, ruhában, cipőben, csizmában. Egy sokgyerekes családban – és nemcsak a szegényeknél – a kisebb gyerekek ritkán kaptak új holmit, egymás után hordták tovább a nagyobbak kinőtt ruháit. Nem volt ez mindig öröm. Egy példa, középosztálybeli, az öltöny metamorfózisára: ügyvéd

nagybácsi kitűnő angol szövet ruháját unokaöccse érettségi ruhára megkapja. Ebből később kosztümöt alakítanak ifjú feleségének diplomaosztására. A valóban tartós szövet lesz kislányuk számára iskolai ünnepelő ruha, majd a még mindig alakítható jó szövetből nadrág szabható a legkisebb fiúnak. A ruha „szolgálati ideje” mintegy húsz év, használója három generáció.

A ruha ma divathullámok fel- és eltűnésével évről évre változik. Csillogástól a ronggyá válásig. Hajdan, a szocializmus idején büszke fogyasztói voltunk a „nyugati csomagok” használt presztízsruháinak. Mára már ez is „piacosodott”, a büszkeség csökkent, bár megvan a hierarchia a „nyugati import ruha”, a „second hand”, a ruti-butik, a top-topi, a használt ruha és az „ócskás” üzletek között. Ahogyan van „másik út”, a jótékonyág útja, igazi szalonmunka látszik – a Vöröskereszt vagy a Máltai Szeretetszolgálat adományát dicséri – a Moszkva téri koldus öltönyén, aki kitűnően szabott kabátjában a vilamos utazóitól kéreget.

Az autó útja: a gyártó diktálása szerint a legfelsőbb fogyasztói osztálynak legalább két-három évenként le kell cserélnie új kocsiját. Majd elindul az útja a használati lejtőn „lefelé”: az első osztályú használó után a még jó minőségű használt autók piacára. Néhány év múlva új használójától egy társadalmi vásárló osztállyal lejjebb kerül. A következő lépés, amikor a „civil” autósok kihasználása után ügyes szerelők maguknak vagy barátainak használható járgányt buherálnak belőle. Ha nem megy tovább, autóbontóhoz kerül, ott ügyes kezek kiszedik belőle, ami még használható. Ha már se használható alkatrészek, se pótlásra jó karosszériaelem nincs benne, teljesen kibelevve, a roncstelepen dögöldik autókARRIERÉT befejezve, amíg be nem olvasszják, hogy elinduljon újra az új körforgásban.

A használt tárgyak egy országon belül csúsznak lefelé a kasztok, osztályok hierarchiájának lejtőjén. Gazdagoktól szegényekig. Az elhasznált, de még hasznosítható tárgyak, e-szemét, számítógépek ki-

selejtezett milliányi tonnái viszont földrészeket szelnek keresztül. Gazdag országoktól szegény országokig. Rendszerek között, fejlett ipari országokból elmaradott, tempózó vagy nehezen küszködő ázsiai országokig. A fejlettségi különbségeket a kiszolgált számítógépek dob-benetes útja mutatja, valóban nem is a lejtőn, hanem a társadalmi és ipari fejlettség szakadékain át.

Ma talán a komputernek a leggyorsabb az elévülési ideje. Az újítások olyan sebesen követik egymást, hogy a megelőző generációs gépek használhatatlanná válnak az újítások következtében. Ezért is talán a korszak legjellemzőbb hulladékútja, amit az elhasznált komputer a fejlettebb országokból kiselejtezve megtesz. Amerikai források alapján *Újjguberálók* címmel írja a „Hulladékexport Ázsiába” témájú cikkében a *Heti Világgazdaság* a következőket:

Évi három-négymillió tonnányi kimustrált számítógépet szállítanak újrahaznosítás céljával az ázsiai kontinensre. Az egészségre, környezetre egyaránt ártalmas elektronikus szemét keresett árucikk Kína, India, Pakisztán bontásra szakosodott falvaiban.

Az áruért – amely elsősorban az USA-ból, Ausztráliából, Japánból és Szaúd-Arábiából érkezik – sokan versengenek a térségben. Az árunak rendszerint két százaléka bizonyul még használhatónak. A helyi kereskedők bontási bémunkában hozzájutnak a számítógéproncsokból kiszedhető alkatrészekhez, nemesfémekhez. A 21. századi aranymosás igazi központja Kínában van.

Két amerikai civil szervezet, a seattle-i székhelyű Basel Action Network és a kaliforniai Silicon Valley Toxic Coalition kínai, pakisztáni és indiai környezetvédő társszervezetekkel karöltve igyekezett feltárni a fejlett ipari országokban keletkező e-hulladék útját a fejlődő országokban.

A hasznosítás munkájából napi 1,5 dolláros munkabér jön ki, amiért pusztá kézzel, csavarhúzóval, fogóval, minden védőöltözlet nélkül bontják, osztályozzák reggeltől estig az alkatrészeket. Rákkeltő anyagok, légzőszervi megbetegedések, mér-

gező fémek valóságos tárháza található meg. A közeli folyó 2400-szor több ólmot tartalmaz, mint amennyi az egészségügyi világszervezet normája szerint az ivóvízben lehet.

Az utánpótlás pedig bőséges, hiszen még a legszuperebb masinákat is gyorsan utoléri az „erkölcsi avulás”. Becslések szerint az 1997 és 2007 közötti évtizedben csak az Egyesült Államokban 500 millió komputert kerül a szemétdombra, egyebek mellett hárommillió tonna műanyaggal, 700 ezer tonna ólommal és 300 millió tonna higanyal szennyezve a környezetet.

Mindmáig a fejlett ipari országok közül csak az USA nem írta alá az 1989-ben megfogalmazott, három évvel később életbe lépett bázezi egyezményt, amely tiltja az e-szemét exportját. (Különként három dollárt fizetnek az elszállításért, mai árakon 10-13 dollárba kerülne, ha környezetbarát hazai megoldásokat keresnének.)

„A piaci erők – törvényi tilalom híján – mindig lefelé, a kisebb ellenállás irányába görgetik a mérgező szemetet” – fogalmaz a tanulmány. (HVG, 2002. 04. 05.)

Emlékeztethetünk, hogyan furikáztatták vonaton a veszélyes hulladékot Németországból Európán keresztül. Környezetvédők fekdtek Nyugat-Európában a vonat elé. A vonat útban volt felénk, majd Romániába; hogy végül nyughelyét a volt Szovjetunióban találják meg.

A füstös ipar vége. Az ipari szerkezetváltás és az összeomlott rendszerek roncsai

Elavult, holdbéli ipari táj. Szerte Európában látni kietlen ipari tájat, a megszűnt termelés megmaradt romjait, döglött üzemcsarnokokat, gyom lepte síneket, hajdan eleven ipari városok árnyékának maradvány életét. Olykor egész régiókat ítélt kipusztulásra az ipar gyors fejlődése. A felszámolt, elhagyott ipari üzemek zóna vidékénél is sivárabb tájképlenyomata, egy hajdan volt prosperáló ipari korszak mementói, amelyek rendszerek romba dőlésének is emlékei, mert az ipari elévülés és a rendszerváltozás

együtt következett be – sok személyes és környezeti tragédiát hagyva maguk után.

Nem szimbolikus a példa, hanem maga a valóság gazdaság- és társadalomtörténete. A termelésben leállított vasműből először a német milliomos felvásárló gazdagodik – például Ózdon –, ami még ott maradt, a meddőből a munkanélküli roma guberáló fémszedők „mindennapi elemi” szükségleteiket próbálják fedezni. Az se szimbolika, hanem tény, hogy ott állnak szemben a rendőrökkel, akik elkergetik őket, mert szabálysértő, sőt bűnös úton biztosítanak az utolsó vagy egyetlen megélhetési lehetőségüket, hogy begyűjtsék és eladogassák a hajdani virágzó gazdaság tartóoszlopának, a „Vas és Acél országá”-nak megmaradt roncsai között talált nemesebb fémeket. (Almácss Tamás Meddő című filmje állít ennek kordokumentumot.)

A hajléktalanok az európai országokban, az érinthetetlenek Indiában, a romák, a szegény guberálók kutatnak a szeméttelpeken. Kutatnak a roncsok között. A pazarlást felfogják a hajléktalanok. A fénytől az árnyékig, a csillogástól az árnyékvilágig, az élet árnyékos oldaláig követhetjük a hulladékot, de a hulladék tovább él, még ha visszaköveteli is magának hirtelen felindulásból, tulajdonjoga sérel-

mének érzetében a kukázó hajléktalantól a tulajdonos.

De még a szemétbúvárkodásnak is van társadalmi hierarchiája, mert abból is teremhet gazdagság. Lomtalanításkor előbb a nagyobb teherautók jönnek, majd a kisebbek, aztán a kézzel tolt kocsik, végül a zsákos guberáló szedi össze, ami a lomokból megmaradt. Valahol ott vannak a szeméttelpek Nagyfőnökei, akik a szemét sorsát intézik. A szemétben tényleg vagyon lehetősége van. (Mondják, Kohl kancellár pártjának titkos támogatója a szemétszállításra szakosodott milliomos volt.)

Hasznot hoz, kinek milyen hasznot: van, hogy roncs egzisztenciákat éltet a roncsból, van, hogy a szemétből milliomost is teremt.

Láttuk azokat, akiknek a más szemete az életük forrása, akik a másik eldobott kocsijából – mert nem tudnak járgányörömet fabrikálni maguknak – lakóházat csinálnak; vannak, akik egy volt rendszer ipari büszkeségének a romjai között, rendőri hajsztától úzve gyűjtik össze a „mindennapit”. Láttunk régiókat, falvakat, ahol megélhetésükhöz csakis önnön egészségük kockáztatásával juthatnak az emberek, mivel nincs más mód az életben maradásra, csak ha belepusztulnak. Akkor is így igaz, ha az ő érdekükben is harcolnak jóindulatú környe-

zetvédők az egyetlen jövedelemforrásuk lehetősége ellen, hiszen csak az ártalmatlan e-szemétből tudják ki nyerni falvaik és családjuk szükséges mindennapiját – és itt hosszan lehet folytatni, hogy mi terem meg a siker, a civilizáció, a tárgygazdagság árnyékvilágában, és hogy miért nem torpan meg egy pillanatra az egész hajszás kavalkád.

Mi történik – guberálás után – a megmaradt szeméttel? Kiknek a gondja? Kiknek az érdeke?

A társadalom peremhelyzetében és a társadalom alatt élő emberek kitermelik maguknak a megélhetéshez szükséges „elemi” kiegészítést a kukából, a szemétteléből – hajdan a döngkútból –, még a szocialista rendszer roncsaiból is, meg az új fogyasztói túlkínálat tárgyainak másodhasználatából. Megtalálják az ételt, italt, paplant, lomoikat, roncs elemeket, amire szükségük lehet. A szemét teljes mennyiségének ezredtörödékét sem dolgozhatják fel. A szemétermelés sok millió tonnányi mennyiségének az eltakarításáról sok intézménynek, civil szervezetnek, vállalkozásnak összehangoltan kell gondoskodnia.

Ezért a szemét karrierje egy nagy kanyart vesz, elemelkedik a társadalmi peremvidékekről, eljut a társadalom másik pólusáig. Hatalom,

igazgatás és gazdasági érdek dönt a szemét sorsáról. A szemét gyűjtésében, szállításában, elhelyezésében, elégetésében pénz van. Ahol pénz van, ott üzlet van, ahol üzlet van, ott a pénznek nincs szaga – Angliából származik a pócegödörök megadóztatása idejéből a mondás, és a szemétre is érvényes. Ha nem lenne gazdasági szempontból érdeke a szemétagdálkodásban, lenne-e vállalkozó, aki beruházna szállításba, rakodásba, feldolgozásba? Miért teremtené elő a pénzt hozzá? Maradna az önkéntesség, vagy a kényszer és/vagy a bürokrácia. A szemétből azonban nyereség is fakad, elindul tehát a küzdelem a szemétből nyerhető profit megszerzéséért.

A szemétbe ásva magam, kiderült szégyellni való dilettantizmusom, hogy mi mindent kellene tudni a szemét gyűjtőnévvel illetett halmazokról, és fogalmilag is mi minden rejlik a szemétben. (Termelési hulladék, kommunális hulladék, bennük a veszélyes hulladék. A hulladéokban is ott a különbség: mi feldolgozható, felhasználható, komposztálható; mit jelent a változás a szemét térfogatának és súlyának arányaiban. Könnyíti vagy nehezíti a felhasználást a szelektív szemétagyűjtés, lehetséges-e és hogyan ebben lakossági közreműködés, és így tovább.)

Laikus át sem tudja tekintetni, hogy a szeméttel kapcsolatos leg-sürgetőbb teendők is mekkora hálózatát és szervezetségét kívánnák meg az erre szakosodott, anyagi fedezetet biztosító intézményeknek.

A legutóbbi számítások szerint Magyarországon évente 108 millió tonna szilárd hulladék gyűlik össze. (Munkácsy Béla: *A szeméthegeyeken innen és túl*, Pont Kiadó, Budapest 199.) A fenti adatot a PHARE-program keretében végzett felmérés alapján a legmegbízhatóbb becslésnek tartják. A kommunális hulladék 5-6 millió tonna: 25-30 millió köbméter. A hulladék országos mennyiségéről még sincs biztonságos adat, mivel sok kisebb település maga ásta és kezelte szeméttárolókat épített.

Nem jártak sikerrel azok a kezdeményezések, amelyek a szelektív gyűjtésre és közvetlen hasznosításra szerveződtek. Más és más okokból, de elbuktak. (Lányi András tanulmánya erről szól, *A szelektív hulladékkezelés korai korszakáról*, *A szag nyomában* című könyvben.) Hol a lakosság aktivitásának vagy együttműködésének hiánya miatt, hol az önkormányzatok bürokratikus kezelési módszere miatt, más-kor a gazdasági vállalkozás érdekütközése és önkormányzati funkciók keveredése miatt.

Vita van a szemét lehetséges újrahasznosítása körül. A környezetvédők és hulladékmentők sokan az újrahasznosítás mellett érveltek, mivel a szemétben több érték van, mint amit kihasználnak. A hulladékban lévő nyersanyagok újrafelhasználása nyersanyaghiányos gazdaságban nagy lehetőséget rejt. Ha minden szemetet elégetnek, nagy pazarlás vétkébe esnek – az egyik álláspont szerint. Az újrahasznosítás viszont olyan beruházást és feldolgozási technológiát igényel, amelyet csak fejlett technológiájú országok tudnak előállítani. A szegénység kényszerít pazarlásra, ki kell dobni azt, amiből jó technológiával nyerhetnének. Szegénynek lenni ebben is a legráfizetesebb létforma.

Üzleti erők, bel- és külföldi versenyzők mellett, hierarchikus alá-fölé rendeltségi viszonyok közepette döntenek az ésszerű kooperáció szükségességéről. A települések közötti korrekt együttműködéshez olykor csaknem minden hiányzik, mindenekelőtt a jól informált lakosság demokratikusan kifejezhető akarata, más oldalról ennek igénylése és figyelembevétele. Az együttműködés még a hierarchia szabályai szerint működik, a gyengék nem tudnak szembeszállni az erősekkel, a jó érdekképviselők leelőzik a gyenge érdekérvényesítőket. A lakosság bevonása – ez az európai kölcsön feltétele – még messze van attól a szintől, amely a jobban szerveződő társadalmak kialakult és ésszerű együttműködési rutinját jellemzi.

Ki hová teszi a maga szemetét, hol vállalják a „más” szemetének elhelyezését – tanulságos mutatója lehet a település presztízsének és erejének. Életkérdés lenne a térség együttműködése. Az ésszerű hulladéktelepítést pedig talán csak a regionális együttműködés oldhatná meg, de – ahogyan másban sem működik nagyobb térségek egymásrautaltságának felismerése – ebben sem tudják megteremteni a települések összehangolt érdekei alapján a szükséges beruházásokat.

Az eurokonform szeméttelépítésre kínált nagy összegű eurómilliókat szinte fenyegető kecsgetéssel

ajánlják. Az európai kötelezettségvállalás most, úgy tűnik, a regionális együttműködés akadályain bukik el: „Elbukjuk a kapható hárommilliárd forint uniós pénzt, ha nem épül meg idejében az Északkelet-Pest megyei regionális hulladékkezelő rendszer.” Folyik a csata a nagy pénzek megszerzéséért, a kínált költségek megfelelő felhasználásáért. „Harc a szeméért és a szemét ellen” – írja a Népszabadság. (2003. február 8.) Ugyanezt a témát feszegeti A Nagy kukázás című cikkében a HVG. (2003. jan. 25.) Az uniós összeget akkor se adják meg, ha nem tartják be a környezetvédelmi előírásokat, vagy nem történik meg a lakosság bevonása a döntéshozatalba. A lakossági egyetértés az Európai Közösség támogatási feltételei közé tartozik. Ezek kellene a jogi és pénzügyi támogatások elnyeréséhez.

Ki nyer ma és holnap? Bár az ésszerűség és célszerűség győzne, de erre nincs sok esély. Olyan erők vívnak meg, és olyan érdekek ütköznek egymással, amelyek nem az ésszerű megfontolás felé vezetik a megoldásokat.

A szemétagazdálkodás megszervezése sokféle intézmény, különféle szintek együttműködését tételezi: térségi együttműködést, önkormányzati képviselőket, a lakosság és a helyi hatalom együttműködését, a környezet, a föld és a víz – nemcsak az adott területre tartozó – övni tudását, hozzá még a demokratikus döntési módot is. Mindezt még meg kell(ene) tanulni. Amíg viszont ez a tanulási folyamat beérik, addig a gyorsabb, hatékonyabb, érdek és kényszer vezérelte, pénz diktálta bürokratikus és politikai gazdasági hatalommal rendelkező erők egyensúlya fog minden fölött érvényesülni.

A naiv, tájékozatlan vagy tudatlan, bizonyos esetekben lepénzelt vagy üzletbe bevont, valami pénz ígéréssel megnyert települési önkormányzatok, szűkös helyzetükben és küszködve a nagyon hiányzó forrásokért, nem tudnak mindig biztosan dönteni a saját vagy a közös érdekekben. Pénz és információ hiánya nehezíti a lakossági fórumok eligazodását. „Vigyék innen a városiak rohadt szemetét” – könnyű és népszerű elutasító döntéssel megakadályozhatnak

ésszerű, töltel település számára is alkalmas megoldást, máskor az erős nyomás miatt adják fel érdekeiket, és a rossz tájékoztatás miatt maguk, környezetük ellen cselekszenek.

Szegények vagyunk nemcsak anyagiakban, hanem a társadalmi önkéntesség kidolgozottságában, gyengék vagyunk a civil kezdeményezésekben, nagyon szűk a hatósugaruk a lakossági „polgári” képviselőknek még alig élnek, nem-hogy mozgalmá szerveződnének a szemétkelésnek is gazdáivá váló civil szervezetek. Ha vannak is egyes esetek és talán elterjeszthető megoldások (mint amelyeket idézett művemben példaként Lányi bemutat), a társadalmi nehézkedési nyomtaték vagy, lassan indulnak be e kezdeményezések, ehhez képest érdekek és kényszerek sodródiktátuma gyorsan érvényesül.

A tárgyak mutatta újgazdagság másik oldalán – tízezer tárgyunk, gyors fogyasztási cikkek melléktermékeinek mindennapi szemetéből –, azon a bizonyos árnyékos oldalon túl is, a szemét hatalmasra növekszik. Hogy a társadalom töredékének, fél- és álgazdagságánaktárgyszerző túlekedésébe vagy a szegény kormányzatok tehetlenségébe, kisszerű megoldásaiba fullad-e bele a tárgypazarló fogyasztás szemettermelése – még nem látszik. Csak remélni lehet, hogy ha nehezen is, de előbb-utóbb megszületik a megoldás legkevésbé ártó, kimunkálható módja.

A praktikon után: van-e a szemétnec esztétikája? A művészetérzékeléséről

A tárgyak kolátlan halmozása egyfelől, míg a másik oldalon a növekvő szeméthalmok, a szemétesedés – mondhatn – okozta globális riadalom megragadta a művészfantáziát, és megszólította a művészek felelősségérzetét is. Látják a szemétből élő embereket, érzékelik a viszolygást velük szemben, tapasztalják a zavart és a társadalmi tehetlenség érzetét. Roncsok, romok, lomok és vízióuk lép látóterükbe.

Látják, ari elválasztja az új tárgyaknál szenkápráztaó rendet és

csillogást attól a rendtelenségtől, sötétségtől, káosztól és kuszaságtól, amiben a tárgy szemétté válik. Érzékelik a polaritást a társadalomban, látják a fölöslegességet és a szűkösséget. A polaritást földrészek, gazdag és szegény országok között.

Talán a legkorábban a képzőművészek hozták kiállítótermekbe és emelték művészetükbe a szemetet, az elhasznált tárgyak, a roncsok kikerülhetetlen ittlétét. Megjelenik a szemét mint a kép tárgya, de létrejönnek roncsokból konstruált szobrok, sőt a roncs maga is műalkotásként látható (roncsautókból alkotott szoborformációk vagy a roncsalkatrészekből felépített installációk).

De megjelenik a szó és a színpad művészetében is: Samuel Beckett *Az a szép fényes nap* című darabjában a színen két kukába bújó ember – csak a fejük látszik ki – beszélget az élet kérdéseiről, és vár. Mindkető vár valamire, ami sose jön el.

Kelet-Európában érzékenyek a művészek a határhelyzetekre. A polaritás itt élesebben szemet szúr, ahogy az is, hogy kik élnek a szeméttől, a guberálásból, a lomtalanításból. Kinek jut a hulladék, és hogyan lehet a gazdag szemeté-

ből meg a megmaradt szocialista romokból, a szocializmus hulladékaiból élni.

A filmesztéta Schubert Gusztáv összegzését idézem: *Rejtőzködő évtized* című tanulmányában a magyar film elmúlt éveit elemzi. Külön fejezetet ír a *Roncsfilmekről*. Szomjas, Grunwalsky, Szóke filmjeire utal. „*Nyomor, reményvesztés, kannibál túlekedés, a boldogtalan békeidők elrozsdált roncsországa.*” Reméltük, megszabadulunk. „*A roncs nem ereszt*” – írja, ugyanis egzisztencia-roncsok nőnek ki a roncsokból.

A Krasznahorkai László regényéből készült Tarr Béla-film, a *Werkmeister harmóniák* méltatásakor a szövegből is idéz. Itt már mindent elborító veszedelem víziója a szemét: „*Ameddig csak ellátott, a járdák, úttestek egész hálózatát a hulladékok szinte egybefüggő páncélja borította el ... (ez volna hát) az utolsó ítélet? Hogy se harsonaszó, se lovasok, minden afféle handabandázás nélkül, szépen csendben elnyel bennünket a szemét?*”. Eszter úr, a film megvilágosodottja kérdezi magától ezt.

Almássy Tamás ózdi filmjeiben Ózd életét és utóéletét vette végig,

az üzem dicsőségétől a „meddő” pusztulásig. Látjuk a hanyatlás kezdetét, ahogy a felvásárlásból meggazdagodott nagytőkés kivonul, és látjuk a véget, ami megmaradt a romokból. A fémkereső romák és rendőrök állnak egymással szemben, az egyik a rom rendjét védi, a másik a renddel szemben a romból keresi a megélhetését.

Még mindig Kelet-Európában vagyunk, de már nem Magyarországon. Kusturica több filmjében is ott vannak a guberálók, kukabúvárok történetei, akik falvakban vagy/és szeméttelpeken élnek, kiválogatják a hasznosítható anyagokat, és továbbadják gazdáiknak, akik igazgatják a szemét és az ő sorsukat, és viszik a Nagy Üzletet.

Hrabal–Menzel *Pacsirták cérnaszálon* című filmjében az ócskavas-telepen dolgoznak burzsoá létük vétké miatt – ötvenes évek – roncsválogatással „megnemesítendő” emberek, az erre ítélt filozófus, ügyész, fodrász, tejes, szaxofonos. Itt az ócskavas romhalmi között emelkedik nemcsak a kanti szellem „csillagos ege és belső erkölce”, hanem a tudás, a humor, a vonzalom és a szerelem is.

Nem kelet-európai különlegesség a szakadt társadalom, a polarizált gazdagság–szegénység. A Távol-Keleten még nagyobb tömegét adja a reményteleneknek, még lehetlenebbnek látszik, hogy közelíthesse nek egymáshoz az átléphetetlen és átláthatatlan társadalmi szakadékokon át. India, Irán filmjeiből képek maradnak meg: egyik Indiáról szóló filmben hatalmas, szinte freskőszerű képek mutatják a nagy szemételepet, ahol az Érinthetetlenek ragyogó szárijukban dolgozzák fel a bűzös szemetet, hátha valamit találnak maguknak. Hosszabban utalunk Kuroszava régebbi filmjére, a *Dodeskadenre*.

A bádogvárosban, a roncsosn élő emberekről szól. Mint Hrabal–Menzel filmjében, itt is a roncsok között terem meg minden, ami emberrel megtörténhet, jó és rossz. Mikrodrámákkal vezet végig a bádogváros mindennapjain, a megoldhatatlan tragédiákon és a talán létező feloldások esélyén is.

Képek, drámák, szobrok, irodalmi szövegek erről a világról, erősebb hullámmal, mint amit a békes polgárok közömbösségének fahalaha is átengedhet.

➔ A tanulság?

Lehet praktikus és cselekvéscenitrikus, lehet morális, lehet filozófiai, lehet szociális, demonstratív, mindenirányú erkölcsi prédikációra alkalmazható.

➔ Mindezt mellőzzük – mégis:

Gondolatilag, esetleg prédikáció szintjén az ember és teremtett tárgyainak világa mennyire és hogyan véges. Hogy a tárgyban megtestesült vágyak pazarló útja hogy vezet a pusztulás felé. Ad örömet a tárgy, de túlságosan tünekeny ez az öröm, és soha nem fedheti el a csak tárgyakkal zsúfolt élet ürességeit.

Társadalmilag látható: megosztja a társadalmat és az egész világot is a napfényes, ellátott oldal és az onnan lehulló szemét mentén szerveződő életvitel között. Iszonyú szakadékokat tár fel, gazdagok és szegények, szegény gazdagok és szegény országok, gazdag földrészek és szegény világrészek között.

Megmutatja, hogy a világ kisebb felének pazarlásából, sőt hulladékkaiból, ha hagyják, hogyan élhetnek régiók, elmaradott világrészek szegény, lenullázott emberei.

Morálisan: hol a felelősség a saját szemetünkért, a roncsainkért, hol az egyén személyes felelőssége és a köz felelőssége a ronccsá vált egzisztenciáért.

Adódik a praktikus teendők sorozata, a városgazdálkodás, a környezetvédelem, a civil faluvédő, a környezetvédő, a tervező, az építő mozgalmak, az összefogás, az ön- és a közvédelem.

Ebben a gondhalmazban van a közegészség, az ép környezet közelről sem megoldott kérdése, a város és a falu különbségeinek problémája, hogy túl a megértésen hogyan lehet a köz és az egyén felelősségét megosztani a teendőknél is.

És ebben a gondhalmazban továbbá kérdés a közterhek intézményes viselőinek és a civil aktivitás képviselőinek a lehetséges egymásra épülő együttműködése.

A szemétre rátekinthetünk a városgazdálkodó, a szeméthordó, az újrafeldolgozásra vállalkozó, és rátekinthetünk az elhelyezésért küzdő vagy az elhelyezés ellen lázongó települések, de akár hogy nézzük is, a szemét egyre nagyobb halmokban gyűlik. Mint Tilmann J. A. idézte Jochen Gertz gondolatát: „*Azt hiszem, hamarosan azok az emberek lesznek megfizetve, akik képesek megmutatni, hogyan szabaduljunk meg a dolgainktól.*” „*A kényszeres új kultúráját követően.*” 62–69. i. m.

És mégis, két roncslepről forgatott film képeivel fejezem be előadásomat: a *Dodeskaden*, Kuroszava filmjének egyik mikrodrámájában a megbomlott építész mérnök roncsautóban él a szemételepen kifizával. Ételmaradékokból. Egy romlott haltól mérgezést kapnak, a gyerekek nem élik túl. De míg él, folytatják játékukat: az apa házat épít kettőjüknek a rózsaszínt szürkével tört égre, ott, a roncsautóban, a roncslepen mutatja „a” házat, ahol majd élni fognak. A fiú haldoklik, a házat tovább építik. „Európai konyha lesz benne, skót bútorok a nappaliban.” „Medence nem lehetne a ház-

nál?” – kérdezi a gyerek. „Lesz” – így az apja, és megépíti neki. A gyerekek meghal. Apja kis gödörbe temeti a cseppnyi urnát, az imánál csillagó medence tükre nő a gödör fölé.

Pacsirták cérnaszálon. Hrabal–Menzel filmjében a vastelepi kényszer munkát börtönbüntetés és bányamunka váltja fel. Együtt szoronganak a liftben az elítéltek, egyre mélyebbre zuhan lefelé, ahogy viszi őket az aknába. A filozófus – aki a vastelepen kanti szövegek emlékezetével élt – felnéz az égre, az az idézett „csillagos ég” egyre távolodik, egyre kisebb kocka látszik már csak, de ha körülöttük a világból hiányzik is, mégis ott van velük az emberségnek az a bizonyos erkölcsi rendje.

Ez vigasz. A szemét elöntheti a horizontot, elboríthatja a tárgyakat, eltorlaszolhatja az utcát, a kilátást, de nem lepheti el az embert, ha az bármivel túl tud emelkedni rajta. Ha a roncslepen megterem az emberség, és nem adja meg magát a szellem, akkor a szemét nem eszi meg az embert. De ha az érzelmi és gondolatszemét önti el a fejeket, a gondolatot, az szellemet és a képi világot, akkor a szeméthalmok kint és bent összeérnek, és elzárul a kiút. ➔

HIVATKOZÁSOK

- 1 Jelen tanulmány a *Tárgyak és társadalom I. Kapcsolatok: A tér, a tárgy és a képi kultúra összefüggései* címmel tartott konferencia, ill. kötet alapján készült. Szerk. Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor, Magyar Iparművészeti Egyetem, 2003. A tárgy szimbolikus megjelenésének társada mi értelmét Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor – több ismert munkájuk mellett – legutóbb *Tárgyak és társadalom I. Tárgykultúra és tárgy kultusz*. kötetükben, *Tárgyak szimbolikája* c. kitűnő tanulmányukban fejtik ki Magyar Iparművészeti Egyetem, Budapest 2002.
- 2 Bohumil Hrabal: *Házimurik*, Európa, Budapest, 130. o.
- 3 Esterházy Péter: *Harmonia Celestis* 405. o.
- 4 Bohumil Hrabal: *i. m.* 126. o.
- 5 A témáról megjelent kritikái irodalom óriási tömege felsorolhatatlan, csupán két műre utalok: Jean Baudrillard: *A tárgyak rendszere*, Gondolat, Budapest 1987; *A rossz transzparen ciája*, Balassi Kiadó–Tartóshullám–Intermedia, Budapest 1997

ÁLOM ÉS FILOZÓFIA

Madách remekművének, Az ember tragédiájának van egy olyan paradoxona, amelyre eddig különös módon senki nem figyelt föl. S ez Éva álmával kapcsolatos.¹

BÍRÓ BÉLA

A dolog annál is különösebb, mert a kérdés már az első alaposabb Madách-elemzésben, Szász Károly kritikájában megjelenik:

„Világos tehát – írja Szász –, hogy a költő első eszméje az vala: mindkettővel láttatni az álmot, életük, jövőjük tragédiáját. Ennek azonban tovább semmi nyomát nem találjuk. Míg Ádám mindenütt nemcsak a látások sarkpontja, s azokban részint cselekvő főszereplő, részint azon szemlélő, kiért az egész panoráma felállítva látszik, sőt több helyütt némi – majd világosb, majd homályosb öntudatával bír annak, hogy ő tulajdonképpen nem Pharaó vagy Miltiades, nem Tankréd vagy Kepler, hanem csak Ádám, aki éppen álmodik ... – addig Éva az egész Tragédiában csak úgy szerepel, mint a többi mellékszempélyek bármelyike... Álomkép, aki semmi öntudattal nem bír... Végre, amikor az ébredés jó – Ádám mindazt, amin átment, tudja, Éva mit sem abból, ő csak aludt a lugasban, s még azt is elfeledte, mi vággyal aluvék el.

Látni való, hogy itt különös dualizmus van, és pedig nem csak a kivitelben, netán eszmei nehézségei miatt, hanem egyenesen a koncepció gyökerében. Vagy Évának nem kellene az egész jövőbe pillantási vágyról tudni, nem kellene elaludnia – hanem az egészben kizárólag Ádámról volna szó; vagy (ami kétségtelenül sokkal nehezebb, s már eszméjében ellentmondást rejtő) Ádámnak és Évának egy s ugyanazt

az álmot kellene álmodnia, s mint Ádám egy ízben felismeri Évában Évát, úgy ennek is sejtelemmel kellene bírnia Ádám kilétéről, s hozzá való viszonyáról, – mindenek fölött pedig az ébredés után Évának is ugyanazon öntudattal kellene bírnia, mellyel Ádám bír. Egyetlen esetben van mégis Éva ily sejtelmének nyoma. A hatodik színben, midőn mint Júliát, Sergiolus énekre szólítja fel, mond többek közt ennyit:

»Úgy érzem, mintha álomban felelődném...«

De ezt erre vonatkoznak venni nem merjük. Ha igen, csak növeli

az említett dualizmus zavarát.” (Szász, 1889, 35–37.)

A kérdésfelvetés érvényét nem kisebbíti, hogy Évában, mint arra Horváth Károly rámutat¹ (Horváth, 1984, 245.), valójában több helyütt is földereng az Éden halvány emléke.

A kérdés a későbbi értelmezőknek mégsem okoz már gondot. Annak ellenére sem, hogy (mint Horváthnál láttuk) nem merül (teljesen) feledésbe.

A probléma negligálása annál is különösebb, mert az eljárást dramaturgiai okokkal sem lehet indokolni. Éva a történelmi színek tanulságainak ismeretében is közölhetné